

بررسی نقش نظام پرورش طیور محلی در معیشت خانوارهای روستایی شهرستان مراغه (با رویکرد خروجی‌های معیشت پایدار)

حلیمه رزمی^۱، علی شمس

دانشجوی دکتری گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان، Halimeh.Razmi@znu.ac.ir

دانشیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان، Shams@znu.ac.ir

چکیده

معیشت خانوارهای روستایی به انواع مختلفی از فعالیت‌های کشاورزی و دامی وابسته است و امروزه سازمان‌های بین‌المللی برای کاهش فقر و بهبود امنیت غذایی خانوارهای فقیر به پرورش طیور محلی به عنوان زیربخش دام تاکید می‌کنند. تحقیق توصیفی-همبستگی حاضر با هدف بررسی نقش پرورش طیور محلی در معیشت خانوارهای روستایی شهرستان مراغه انجام گرفت. جامعه آماری شامل ۲۲۵۶۴ خانوار روستایی شهرستان مراغه بود که با استفاده از فرمول کوکران ۲۲۴ نفر از زنان روستایی از طریق نمونه‌گیری چند مرحله‌ای تصادفی انتخاب و مورد مطالعه واقع شدند. ابزار تحقیق پرسشنامه محقق ساخته ای بود که روایی آن از طریق متخصصان موضوعی تایید و پایایی آن نیز با انجام مطالعه مقدماتی و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ برای شاخص‌های ترکیبی بدست آمد. نتایج تحقیق نشان داد که خانوارها ۱۰ نوع طیور محلی نگهداری می‌کنند و مرغ محلی با مالکیت ۸۳/۵ درصد خانوارها در رتبه اول قرار دارد. از دید اکثریت پاسخگویان (۶۸/۳ درصد) پرورش طیور محلی در حد متوسطی در معیشت خانوارهای آنها تاثیرگذار می‌باشد و ۲۷/۷ درصد این تاثیر را کم گزارش کرده‌اند. طبق محاسبات به طور متوسط سالانه درآمد ناشی از تولید تخم مرغ در خانوارهای مورد مطالعه دو میلیون و پنجاه هزار ریال می‌باشد که بیانگر ایجاد جریان ثابتی از درآمد برای خانوارها در طول سال می‌باشد.

واژگان کلیدی: امنیت غذایی، معیشت، طیور محلی، خانوارهای روستایی، شهرستان مراغه

^۱ حلیمه رزمی، دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی

Investigating the role of family poultry farming system in rural household's' livelihoods in Maragheh County (Sustainable Livelihoods Approach)

Halimeh Razmi*, Ali Shams

PhD. Student of Agricultural Extension and Education, University of Zanjan, Iran

Associate professor, Department of Agricultural extension, Communication and Rural Development, University of Zanjan, Iran

Abstract

Rural households livelihoods depend on the variety of agricultural and livestock activities. International organizations emphasis on the family poultry farming (FPF) as a tool to reduce poverty and to improve food security of poor households. The aim of this descriptive- correlational study was to assess the role of the FPF in rural household's livelihoods. The Statistical population consisted all rural households in Maragheh County (N=22564) which 224 of them were selected based on Cochran sampling formula and using multi-stage randomized sampling method. The research tool was a researcher-constructed questionnaire which its validity verified by a panel of experts in the related field and to check its reliability, a pilot study conducted and Cronbach's Alpha coefficient were obtained higher than 0.7 for composite indexes. The result showed that rural households keep 10 types of poultries and the local hen was in 1st rank with 83.5 percent of families keeping it. 68.3 percent of rural women believed that FPF had a moderate effect on their family livelihood and 27.7 percent assessed this effect as low. According to calculations, the average income of egg production of families was 2050000 Rials which indicate a steady flow of in egg production, which represents a steady flow of income generation for households during the year.

Keywords: Food Security, Livelihood, Rural Households, Maragheh County

مقدمه

با توجه به گستردگی فقر و ناامنی غذایی در کشورهای در حال توسعه در سراسر جهان و نیز گرفتار شدن فقرا در چرخه یا تله محرومیت (Dolberg, 2007) و نظر به چند بعدی بودن فقر، رهبران جهان اهداف توسعه هزاره را به نصف کاهش دادن تعداد افراد فقیر تا سال ۲۰۱۵ تعریف کرده بودند (Sonaiya, 2007; Dolberg, 2007; Gueye, 2012). برطبق گزارشات فائو در سال ۲۰۱۴ از کل جمعیت ۷/۲۴۳ میلیارد نفری جهان، ۳/۳۶۲ میلیارد نفر آن در مناطق روستایی زندگی می‌کنند و از نظر تغذیه و امنیت غذایی در شرایط مطلوبی نیستند. همچنین ۸۰۵ میلیون نفر از کل جمعیت دنیا از سوء تغذیه مزمن رنج می‌برند که اکثراً در روستاها و مناطق کمتر توسعه یافته سکونت دارند (Dadheech & Vyas, 2014). مفهوم امنیت غذایی و معیشت نزدیک و به هم مرتبط است (Kryger et al., 2010). با وجود ارایه تعاریف متعدد از معیشت، تقریباً تمام آنها معیشت را وسیله‌ای برای ایجاد یک زندگی از جمله دسترسی قابل اعتماد به منابع دائمی از مواد غذایی، درآمد و اشتغال تعریف می‌کنند که به نوبه خود به قابلیت‌ها و دارایی‌ها، منابع، شبکه‌های اجتماعی و مهارت‌ها بستگی دارد (Ahuja et al., 2008; Dolberg, 2007) و مجموعه‌ای از عوامل مهمی هستند که زندگی مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهند (Dolberg, 2007). در یک تعریف جامع‌تر معیشت با پنج نوع از سرمایه انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی و فیزیکی شناخته می‌شود (FAO, 2003; FAO, 2007, Dolberg, 2007, Mcleod, 2007)؛ که منجر به افزایش درآمد و رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، غذای خوب و امنیت غذایی و سازگاری با محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی می‌شود (Dolberg, 2007). تنوع معیشتی در خانواده‌های فقیر محدود است (Birol et al., 2012) و اکثریت خانواده‌های فقیر برای امرار معاش به طور مستقیم یا غیرمستقیم به کشاورزی وابسته هستند و کشاورزی پیش شرط کاهش فقر است (Dadheech & Vyas, 2014). نگهداری دام و دامپروری نقش محوری در معیشت فقرا دارد (FAO, 2009; Dolberg, 2007; Sharma, 2007). با توجه به وضعیت معیشتی، فقر و گرسنگی مزمن خانوارهای فقیر، پرورش طیور و به طور گسترده بخش دامی می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر ایفاء نماید (Dolberg, 2007). طیور محلی به عنوان یکی از زیربخش‌های دام و به علت وجود و گستردگی در اکثریت مناطق روستایی می‌تواند به عنوان یک ابزار و نقطه شروع برای بهبود معیشت خانوارها بکارگرفته شود (Dolberg, 2007; Jensen & Dolberg, 2003; Ahuja et al., 2008; Abanigbe et al., 2018). این نظام تولیدی با فراهم کردن درآمد نقدی و نیز اختصاص کمترین وقت خانواده به خود، به طور قابل توجهی به بهبود امنیت غذایی بخش‌های آسیب‌پذیر و ضعیف توده‌های روستایی (بویژه زنان و کودکان) کمک می‌کند و تأثیر مهمی در مبارزه با چالش فقر، سوء تغذیه و نیز افزایش برابری جنسیتی دارد. (Sharma, 2007; Islam et al., 2014, Ahuja, 2008).

جدول ۱- گونه‌های دام و طیور و سهم آنان در دارایی‌های خانوار (Dolberg, 2007)

گونه‌ها	نوع دارایی یا سرمایه			
	انسانی	طبیعی	فیزیکی	اجتماعی
گاو، بوفالو و گاو میش	فراهم کردن کود برای حفظ حاصلخیزی خاک	مصرف خانگی شیر و گوشت.	نیرو و قدرت کششی برای جمع‌آوری محصولات و حمل و نقل	شبکه‌ساز و نشانگر وضعیت اجتماعی
شتر	_____	مصرف خانگی شیر و گوشت.	قدرت و نیروی کششی برای حمل و نقل.	شبکه ساز. شاخص و نشانگر وضعیت اجتماعی.
خر و اسب	فراهم کردن کود برای حفظ حاصلخیزی خاک.	کمک در انتقال آب برای خانه	نیرو و قدرت جهت جمع‌آوری محصولات و حمل و نقل (به خصوص آب).	_____
گوسفند و بز	فراهم کردن کود برای حفظ حاصلخیزی خاک.	مصرف خانگی شیر و گوشت.	_____	شبکه ساز.
خوک	فراهم کردن کود برای حفظ حاصلخیزی خاک.	مصرف خانگی از گوشت.	_____	_____
مرغ	فراهم کردن کود برای حفظ حاصلخیزی خاک.	مصرف خانگی تخم مرغ و گوشت.	_____	ابزار پس انداز. مکانیسم شبکه ساز پرندگان

در ارتباط با نقش طیور محلی در معیشت خانوارهای روستایی مطالعات زیادی انجام شده است که در ادامه به چندین نمونه از آنها اشاره شده است:

اسلام و همکاران (Islam et al., 2014) در مطالعه‌ای در بنگلادش بیان می‌کنند که پرورش طیور محلی به عنوان ابزاری مناسب جهت تأمین پروتئین با کیفیت بالا برای جمعیت در حال رشد و ارائه کننده درآمد اضافی به کشاورزان فقیر و به ویژه زنان شناخته می‌شود. همچنین پرورش طیور محلی ضمن فراهم کردن درآمد اضافی، تأمین غذا و امنیت غذایی را بهبود بخشیده و سبب خود اشتغالی زنان و توانمندسازی آنان شده است و پایگاه اجتماعی زنان و خانواده‌های آنان را بهبود بخشیده است. دکا و همکاران (Deka et al., 2014) در کشور هند گزارش کردند که پرورش طیور محلی سبب کاهش فقر و تغییر شرایط اجتماعی و اقتصادی، ایجاد اعتماد به نفس و بهبود کیفیت زندگی خانوارها شده است. سلطان و همکاران (Sultana et al., 2012) در مطالعه‌ای در بنگلادش گزارش کردند که طیور محلی یک منبع با ارزش از مواد غذایی و درآمد برای معاش کشاورزان در جوامع روستایی محسوب می‌شود و در حدود ۹۲ درصد از خانوارهای روستایی طیور محلی نگهداری می‌کردند و صاحبان اکثریت این واحدها هم زنان روستایی بودند. علاوه بر تأمین گوشت و تخم مرغ مصرفی خانواده، این نظام تولیدی برای آنها درآمد هم ایجاد می‌کرد و از پول حاصل از فروش طیور امکاناتی برای پخت و پز غذای خانه، لباس و بذر کشاورزی می‌خریدند و هزینه‌های آموزش و پرورش کودکان را نیز پرداخت می‌کردند. مینا و همکاران (Meena et al., 2012) در تحقیق خودشان در هند با عنوان امنیت غذایی و معیشت از طریق مرغ محلی برای کارگران کوچک و بی زمین، به این نتیجه رسیدند که متوسط درآمد سالانه هر واحد طیور محلی ۹۵۳۶ روپیه (در حدود ۴۷۵ هزار تومان) بود و به طور متوسط ۲۰ پرندۀ درآمد قابل توجهی را برای پاسخگویی به نیازهای آنها بخصوص برای هزینه‌های روزانه خانواده‌های فقیر روستایی فراهم می‌کند. همچنین گزارش می‌کنند که در کشور هند برای خروج فقرا از این وضعیت توجه ویژه‌ای به دام و طیور در محیط‌های روستایی مبذول

می‌شود و مرغ محلی به عنوان یک فعالیت در خور توجه برای معیشت خانوارهای روستایی شناخته شده است. گویه (2012, Gueye) در مطالعه خود بیان می‌کند که با وجود پیشرفت‌هایی که در طول بیش از ۶۰ سال گذشته در تولید طیور تجاری در برخی کشورها شده است ولی مرغ محلی در برخی از کشورهای در حال توسعه هنوز مهم بوده و بیش از ۸۰ درصد طیور را شامل می‌شود. طیور محلی به طور قابل توجهی به خودکفایی غذایی، کاهش فقر و ارتقای برابری جنسیتی کمک می‌کند و به عنوان منبع قابل توجهی از اشتغال و رفاه (بخصوص در گروه‌های محروم و مناطق محروم) باعث ارتقاء برابری جنسیتی و بهبود معیشت و درآمد خانوارهای فقیر شده است. کینگوری و همکاران (Kingori et al., 2010) در مطالعه خود در کنیا گزارش می‌کنند که صنعت پرورش مرغ محلی انعطاف‌پذیر بوده و به فضای زیادی نیاز ندارد. بازنشستگی که توانایی کارسختی ندارند، به راحتی می‌توانند طیور نگهداری کنند و پرندگان به دلیل محیط پرورشی و نیاز به حداقل نهاده‌ها مقاوم بوده و بخشی از غذای خود را از زباله‌های خانگی و آشپزخانه به دست می‌آورند. تخم مرغ و گوشت به تأمین پروتئین و کاهش سوء تغذیه جمعیت روستایی کمک می‌کند. تخم مرغ و گوشت علاوه بر تأمین پروتئین و کاهش سوء تغذیه خانوارها، در مواقعی نیز با فروششان باعث کسب و تنوع درآمد برای خانواده‌های روستایی و منتفع شدن گروه‌هایی مانند زنان و کودکان می‌شوند. مول و مسیکا (Mwale & Masika, 2009) در تحقیق خود در آفریقای جنوبی بیان می‌کنند که مرغ محلی از طریق فراهم کردن پروتئین حیوانی، درآمد، مصرف و استفاده در برخی از مراسم‌های فرهنگی و اجتماعی نقش مهمی در معیشت روستایی ایفا می‌کند. شارما (Sharma, 2007) در تحقیقی در هند گزارش کرد که دام نقش محوری در معیشت عموم مردم روستایی در کشورهای در حال توسعه ایفا می‌کند و طیور محلی با فراهم کردن درآمد نقدی و بهره‌گیری از زمان کوتاه خانواده به طور قابل توجهی به امنیت غذایی بخش‌های آسیب‌پذیر و ضعیف (زنان و کودکان) توده‌های روستایی کمک می‌کند. رشد جمعیت شهرنشینی و خشکسالی‌های پی‌درپی باعث افزایش اتکا به چنین فعالیت تولیدی کم خطر در کشورهای فقیر شده است و در سایر کشورهای در حال توسعه نیز تلاش‌های همراه با مشارکت فعال همه اعضا برای تقویت و ترویج طیور محلی می‌تواند ابزار بسیار مؤثری در مبارزه با فقر مطلق و تأمین امنیت غذایی و معیشت می‌باشد. زمان و همکاران (Zaman et al., 2005) در تحقیقی در هند به این نتیجه رسیدند که پرورش اردک منبع اصلی درآمد ۲۶/۸ درصد از افراد مورد پژوهش بود، و برای مابقی کشاورزان نیز به عنوان یک شغل دوم و منبع درآمد ثانویه در کنار کشاورزی محسوب می‌شد. همچنین ۵۷/۵ درصد پرورش دهندگان اردک از طبقات اجتماعی فقیر بودند و پرورش اردک در این منطقه از بازدهی برخوردار بود. اسلام و همکاران (Islam et al., 2002) در مطالعه‌ای در هند به این نتیجه رسیدند که پرورش اردک یک منبع فرعی از درآمد برای تمام کشاورزان بود و همه مردم صرفنظر از مذهب، آموزش، شغل و وضعیت اقتصادی در پرورش اردک درگیر بودند و دانش پرورش اردک را از اجداد خود به ارث برده بودند. هدف از پرورش اردک تولید گوشت و تخم مرغ بود و مازاد تولید را در بازارهای محلی به فروش می‌رسانند و معامله کنندگان افراد محلی بودند. گویه (2002, Gueye) در تحقیقی تولید طیور محلی در کشورهای کم درآمد مواجه با کمبود غذا را مناسبترین سیستم برای تأمین پروتئین با کیفیت برای جمعیت انسانی در حال رشد سریع معرفی می‌کند که می‌تواند درآمد اضافی برای کشاورزان و بویژه زنان ارائه کند. طیور محلی به سطوح پایینی از نهاده‌ها نیاز دارد و با این وجود کمک قابل توجهی به امنیت غذایی، کاهش فقر و مدیریت سالم محیط زیست می‌کند.

بطور خلاصه و همانطوری که گفته شد، تمامی مطالعات صورت گرفته در اکثر کشورهای در حال توسعه بر نقش مهم نظام تولیدی طیور محلی در معیشت خانوارهای روستایی اشاره کرده‌اند و طبق گزارشی ۸۰ درصد طیور در سطح جهان از طریق سیستم‌های سنتی و توسط خانواده‌ها تولید می‌شود (Dadheech & Vyas, 2014). تقریباً در تمام روستاهای ایران طیور و خصوصاً جوجه برای تأمین گوشت و تخم مرغ نگهداری می‌شود (Mehrabadi et al., 2016). طبق سرشماری کشاورزی سال ۱۳۹۳ مرکز آمار ایران، در کل کشور ۱۲۲۱۰۰۰ واحد بهره‌برداری پرورش طیور محلی و سنتی وجود دارد که از این تعداد ۷۹۲۸۶ واحد بهره‌برداری در استان آذربایجان شرقی می‌باشد. با در نظر گرفتن این واقعیت که ۲۸/۵ درصد جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کنند، لذا بررسی نظام بهره برداری طیور محلی در سطح روستاها و نقش آن در معیشت خانوارها ضرورت می‌یابد و لذا هدف این تحقیق بررسی نقش نظام طیور

محلی در معیشت خانوارهای روستایی شهرستان مراغه می‌باشد. لازم به توضیح است که شهرستان مراغه در جنوب استان آذربایجان شرقی قرار داشته و شغل اکثر خانوارهای روستایی باغداری و دامداری می‌باشد و طبق گزارشات سازمان جهاد کشاورزی شهرستان اکثریت خانوارها در منزل خود طیور محلی نگهداری می‌کنند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ هدف کاربردی، از نظر نحوه گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات توصیفی (غیرآزمایشی) و از نظر میزان نظارت نیز، جزء تحقیقات میدانی است. ابزار تحقیق پرسشنامه محقق ساخته‌ای بود که روایی آن از طریق نظرات اعضای هیات علمی متخصص در رشته‌های ترویج و آموزش کشاورزی، توسعه روستایی، علوم دامی، همچنین کارشناسان دامپروری سازمان جهاد کشاورزی شهرستان مراغه تأیید شد و نظرات اصلاحی و تکمیلی آنها در تکمیل پرسشنامه مدنظر قرار گرفت. با انجام مطالعه مقدماتی (۳۰ پرسشنامه خارج از جامعه اصلی) و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۶ برای شاخص ترکیبی سنجش نگرش و ۰/۸۵ برای شاخص ترکیبی سنجش دانش، پایایی ابزار تحقیق بدست آمد. با توجه به تحقیقات (Dolberg, 2007; Krantz, 2001; DFID, 1999; carney et al., 1999) خروجی‌های معیشت استخراج شد که افزایش درآمد، افزایش رفاه، بهبود امنیت غذایی، کاهش آسیب‌پذیری و استفاده پایدار از منابع طبیعی می‌باشد. در مطالعه حاضر برای سنجش نقش پرورش طیور محلی در معیشت خانوارهای روستایی از طریق شاخص‌سازی ترکیبی (مستخرج از بررسی مطالعات صورت گرفته (Dolberg, 2007; Kinguri et al., 2010; Ahuja et al., 2008; Rahil, 2013; Rahman, 2012; Birol et al., 2013) اقدام شد که شامل ۱۳ گویه مرتبط با خروجی‌های معیشت بود و نقش پرورش طیور محلی در مورد هریک از ابعاد معیشت در قالب طیف شش سطحی (هیچ=۰ تا خیلی زیاد=۵) پرسیده شد.

جامعه آماری این پژوهش را کلیه خانوارهای روستایی شهرستان مراغه دارای فعالیت پرورش طیور محلی، تشکیل می‌دادند. علیرغم مراجعه به سازمان‌های زیربط آمار مستندی از خانوارهای دارای فعالیت پرورش طیور محلی وجود نداشت، ولی طبق صحبت مسئولین سازمان جهاد کشاورزی شهرستان و نیز شناخت خود محققین اکثریت خانوارهای روستایی این شهرستان در منزل خود طیور محلی نگهداری می‌کنند. لذا جامعه آماری تحقیق همان تعداد خانوارهای روستایی شهرستان انتخاب شد. طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ سازمان آمار ۲۲۵۶۴ خانوار روستایی در این شهرستان زندگی می‌کنند که جهت انجام مطالعه از هر خانوار یک زن (ترجیحاً مادر خانوار و در صورت نبود ایشان از عروس خانواده یا دختر بزرگ) به عنوان واحدهای مورد مطالعه انتخاب شدند. تعداد ۲۲۴ نفر به عنوان نمونه مورد مطالعه بعد از انجام مطالعه مقدماتی و با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران انتخاب و از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای تصادفی استفاده شد. بر اساس تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران، این شهرستان شامل دو بخش (مرکزی و سراجو)، شش دهستان (سراجوی شمالی، سراجوی جنوبی، سراجوی شرقی، سراجوی غربی، قره‌ناز و قوری‌چای غربی) و ۱۷۸ آبادی می‌باشد. در مجموع چهار دهستان یعنی سراجوی شرقی، سراجوی جنوبی از بخش سراجو و دهستان‌های سراجوی شمالی، سراجوی غربی از بخش مرکزی به صورت تصادفی انتخاب گردیدند. در مرحله دوم از داخل هر دهستان چندین روستا به صورت تصادفی انتخاب و در مرحله سوم و آخر نیز بر اساس نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی متناسب با تعداد خانوارهای روستایی هر روستا زنان انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند (جمعاً ۲۱ روستا). برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه از نرم‌افزار SPSS و Excel استفاده گردید.

نتایج و بحث

میانگین سنی زنان مورد مطالعه ۲۳ سال بود که ۹/۴ درصد از آنها سرپرست خانوار بودند و ۹۵/۱ درصد آنان متأهل بودند. اکثریت (۴۸ درصد) زنان بی‌سواد بودند و همسر اکثریت (۷۹/۴ درصد) آنها نیز بی‌سواد یا کم‌سواد بود. شغل اصلی زنان خانه‌داری بود و اکثر پاسخگویان بیش از ۱۵ سال سابقه نگهداری طیور داشتند. در منطقه مورد مطالعه دوره آموزشی در زمینه پرورش طیور محلی تشکیل نشده بود. میزان مراجعه سایر افراد روستا به زنان پرورش‌دهنده طیور برای حل مسائل و مشکلات در حد کم بود. ۵۷/۳ درصد خانوارها

درآمد سالانه کمتر از ۱۲ میلیون تومان داشتند. طبق اظهار زنان ۷۷/۵ درصد از درآمد حاصل از فروش طیور به زن خانواده داده می‌شود. به طور میانگین پرورش طیور محلی روزانه ۲۹ دقیقه اشتغال برای زنان ایجاد می‌کند. پرورش طیور محلی یک جزئی از کشاورزی معیشتی و تلفیقی است، به عبارتی دیگر اکثریت خانوارها طیور محلی را در کنار سایر دام نگهداری می‌کنند وضعیت مالکیت سایر دامها به همراه سایر فعالیت‌های کشاورزی در جدول ۲ آورده شده است:

جدول ۲- توزیع فراوانی خانواده‌ها بر حسب مالکیت انواع طیور محلی، سایر دامها و فعالیت‌های کشاورزی

نوع طیور محلی	تعداد مالکان	درصد مالکیت	شاخص‌های آماری افراد دارای مالکیت		
			میانگین	انحراف معیار	بیشینه
مرغ محلی	۱۸۷	۸۳/۵	۴/۳۹	۳/۰۴	۲۰
جوجه محلی	۱۳۲	۵۹/۸	۷/۴۶	۶/۶۹	۵۰
خروس	۱۲۵	۵۵/۸	۲/۰۱	۱/۷۰	۱۶
مرغ و جوجه خریداری شده	۱۰۷	۴۷/۸	۶/۳۴	۴/۳۴	۲۸
کبوتر	۴۱	۱۸/۸	۱۱/۹۵	۱۷/۰۲	۵۰
بوقلمون	۲۳	۱۰/۳	۳/۸۲	۱/۲	۹
اردک و جوجه اردک	۱۹	۸/۵	۲/۳۶	۱/۴۲	۷
غاز	۱۳	۵/۸	۲/۸۴	۱/۵۷	۶
طیور زبیتی	۱۲	۵/۴	۳	۱/۵۳	۶
مرغ کرچ	۷	۳/۱	۲/۲۸	۳/۴۰	۱۰
مرغ و جوجه تحویلی از سازمانها	۰	۰	۰	۰	۰
گاو/گوساله	۱۲۸	۵۷/۱	۴/۳۷	۳/۲۵	۲۵
گوسفند/بهره	۹۷	۴۳/۸	۳۲/۷۵	۲۳/۳۶	۱۰۰
بز/بزغاله	۴۷	۲۰/۵	۱۰/۱۰	۷/۲۱	۳۰
زمین زراعی (دیم)	۱۲۸	۶۹/۲	۸/۰۱	۷/۲۸	۴۰
باغ	۱۴۳	۷۶/۸	۷۲/۴۱	۶۷/۵۴	۳۲۰

همانطور که مشاهده می‌شود اکثریت خانوارها (۸۳/۵ درصد) در منزل خود مرغ نگهداری می‌کنند که در رتبه اول نوع دام قرار دارد. همچنین بیشتر از ۵۰ درصد خانوارها به همراه مرغ محلی، جوجه و خروس نگهداری می‌کنند و کمتر از ۵۰ درصد خانوارها سایر طیور محلی مانند کبوتر، بوقلمون و غیره را نگهداری می‌کنند. طبق بررسی از طرف سازمان‌های مرتبط جوجه و مرغی تحویل خانوارهای منطقه نگردیده بود. در مورد سایر دامها نتایج نشان داد اکثر پاسخگویان علاوه بر طیور محلی دام‌های دیگر نیز پرورش می‌دادند که از نظر تعداد، طیور محلی دام غالب در منطقه است و تقریباً ۵۰ درصد خانوارها گاو و گوسفند نگهداری می‌کنند. در مورد باغ هم ۷۶/۸ درصد خانوارها دارای باغ هستند این یافته با یافته‌های حاصل از تحقیق ابوبکر و همکاران (Abubakar et al., 2007) همسان می‌باشد و بیان کننده این می‌باشد که پرورش طیور محلی یک فعالیت سازگار با کشاورزی تلفیقی بوده که این امر سبب تنوع معیشت خانوارهای روستایی شده و آسیب‌پذیری آنها را کاهش می‌دهد.

۱۹۵ نفر از خانوارها (۸۷/۱ درصد) از غذاهای مکملی مورد استفاده در مرغداری‌های صنعتی در تغذیه طیور محلی استفاده نمی‌کردند. اکثر پاسخگویان (۸۶/۲ درصد) غذایی را که برای طیور در طول فصول مختلف می‌دادند، با همدیگر فرقی نداشت. بیشترین میزان وقوع بیماری در منطقه مورد مطالعه در فصل پاییز گزارش شد. ۱۹۰ نفر (۸۴/۸ درصد) از خانوارها طیور تولیدی خود را نمی‌فروختند و فقط برای خود مصرفی پرورش می‌دادند. ۳۴ نفر (۱۵/۲ درصد) مازاد طیور خود را علاوه بر خود مصرفی به فروش می‌رساندند که اکثراً

۹۷/۱) درصد از فروشندگان) در فصل پاییز و در سن بلوغ و به سبب بزرگ بودن گله بود. البته در تحقیقات صورت گرفته در برخی کشورها گاهاً نتایج متفاوتی گزارش شده است. فسینا و همکاران (۲۰۰۷) در کشور نیجریه گزارش کردند که ۸۱/۱۹ درصد خانوارها گوشت و تخم مرغ را با هدف فروش تولید میکنند و مابقی ۱۰/۸۱ درصد هم برای فروش و مصرف تولید می‌کنند. دلایل فروش گله به ترتیب فراوانی عبارت از: اندازه بزرگ گله، رفع نیازهای خانواده، داشتن مهمان، فروش و کسب درآمد و مریض بودن طیور بود. از ۳۴ خانوار مورد اشاره که طیور خودشان را می‌فروختند، محل فروش ۲۵ نفر (۷۳/۵ درصد) در داخل روستا و ۲۶/۵ درصد در بیرون از روستا بود. در این خصوص نیز اسلام و همکاران (Islam et al., 2002) در کشور هند گزارش کرده بود که مازاد تولید طیور محلی در بازارهای محلی به فروش می‌رسد و مهمترین مسیر بازاریابی تولیدکننده - مصرف‌کننده و نیز تولیدکننده- واسطه- مصرف‌کننده است. ۴۵ نفر (۲۰/۱ درصد) از خانوارهای مورد مطالعه از طیور و فراورده‌های آن برای مبادله کالا به کالا با اهالی و فروشندگان محلی استفاده می‌کردند. اکثریت خانوارهای مورد مطالعه (۷۳/۳ درصد) جهت رفع نیازهای پروتئینی خودشان در کل اوقات سال و حسب نیاز اقدام به کشتار طیور می‌کردند و مابقی نیز بیشتر در فصول کار برای تأمین غذا برای کارگران و نیز پذیرایی از مهمان به کشتار طیور اقدام می‌کردند. اکثریت پرورش‌دهندگان (۹۰/۴ درصد) در فصل بهار برای خرید جوجه و مرغ جهت پرورش و بزرگ کردن اقدام می‌کردند البته تعداد محدودی نیز در تابستان اقدام به خرید کرده بودند. تمامی خانوارها (۱۰۰ درصد) برای تغذیه طیور خود از گندم (تولیدی زراعت خودشان) و نیز باقیمانده مواد غذایی مصرفی استفاده می‌کردند. ۲۰۴ نفر (۹۱/۷ درصد) به طیور اجازه کاش در کوچه و باغات اطراف منزل را می‌دادند. ۷۰ نفر (۳۱/۳ درصد) از غذاهای مکملی مرغداری‌ها و همچنین کنسانتره‌هایی که مخصوص سایر دام‌ها بودند در تغذیه طیور محلی استفاده می‌کردند. این یافته‌ها بیانگر این هستند که سیستم تغذیه‌ای و پرورشی طیور محلی در منطقه مورد نظر کاش در محیط اطراف و باقیمانده‌های مواد غذایی و کشاورزی می‌باشد و بدین جهت هزینه تغذیه طیور محلی برای خانوارهای روستایی ناچیز می‌باشد. لذا بدلیل نهاده کمتر مصرفی برای پرورش طیور محلی و خروجی متعدد این نظام تولیدی که در بالا گفته شد، می‌توان خروجی حاصل از پرورش طیور محلی در منطقه مورد مطالعه را قابل توجه دانست. این یافته با یافته‌های حاصل از تحقیق گوئی (Gueye, 2002) و سایدا (Sayda, 2012) همسو می‌باشد.

نگرش زنان پرورش‌دهنده‌ی طیور محلی با استفاده از ۹ گویه‌ی ۵ سطحی (کاملاً مخالفم، مخالفم، بی نظرم، موافقم، کاملاً موافقم) سنجیده شد و نتایج نشان داد که ۴ نفر (۱/۸ درصد) از پرورش دهندگان نگرش منفی نسبت به پرورش طیور محلی دارند ولی اکثریت آنان (۵۵/۸ درصد) نگرش مساعدی نسبت به پرورش طیور محلی داشته اند.

جدول ۳- توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس نگرش نسبت به پرورش طیور محلی

سطح نگرش	فراوانی	درصد معتبر	فراوانی تجمعی	سایر آمارها
منفی	۴	۱/۸	۱/۸	میانگین: ۲/۶۵
خنثی	۹۵	۴۲/۴	۴۴/۲	انحراف معیار
مثبت	۱۲۵	۵۵/۸	۱۰۰	/۵۲

جهت به دست آوردن سهم درآمدی تخم مرغ تولیدی خانوارها، متوسط تعداد تخم مرغ تولیدی هر مرغ در تعداد مرغان تخمگذار هر خانوار ضرب گردید و با ضرب عدد حاصله در متوسط دوره تخمگذاری هر مرغ و لحاظ کردن قیمت متوسط تخم مرغ محلی (۳۵۰ تومان) میزان درآمد حاصله محاسبه گردید که در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴- توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب گروه درآمدی از تولید سالانه تخم مرغ

گروه درآمدی (هزار تومان)	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
کمتر از ۱۰۰	۵۴	۲۴/۱	۲۴/۱
۱۰۰ - ۲۰۰	۸۵	۳۷/۹	۶۲/۱
۲۰۰ - ۳۰۰	۴۶	۲۰/۵	۸۲/۶
۳۰۰ - ۴۰۰	۱۹	۸/۵	۹۱/۱
۴۰۰ و بالاتر	۲۰	۸/۹	۱۰۰

به طور متوسط در منطقه مورد مطالعه خانوارها از محل تولید تخم مرغ ۲۰۵ هزار تومان از هزینه‌های سالانه خانوارها را پوشش می‌دهند و به دلیل این که اکثر خانوارها طبق اظهار خودشان درآمد سالانه کمتر از ۱۲ میلیون تومان دارند، لذا پول حاصل از تولید تخم مرغ که می‌توانست در صورت عدم نگهداری طیور محلی هزینه شود، قابل توجه بود. لازم به توضیح است که اکثریت خانوارها (۹۶/۴ درصد) تخم مرغ تولیدی را خودشان مصرف می‌کردند و لذا جریان تقریباً ثابتی برای تامین غذای پروتئینی در طول سال برای آنها فراهم می‌شد. اکثریت خانوارها (۹۸/۲ درصد) گوشت طیور را خودشان مصرف می‌کردند و در زمینه کود طیور نیز اکثریت آنها برای حاصلخیزی خاک کشاورزی استفاده می‌کردند (۷۷/۲ درصد)، ولی بقیه پرورش دهندگان از کود استفاده نمی‌کردند و بیرون می‌ریختند. برای پر طیور نیز اکثر افراد آن را دور می‌ریزند و استفاده نمی‌کردند ولی برخی از پاسخگویان از پر پرندگان برای درست کردن بالشت و کارهای تزئینی استفاده می‌کردند. طیور و فرآورده‌های حاصل از آن علاوه بر خود مصرفی (با فراوانی بیش از ۹۰ درصد برای گوشت و تخم مرغ) به فروش رسانده می‌شد و همچنین به عنوان هدیه به اقوام و بستگان داده می‌شد.

در تحقیق حاضر برای سنجش نقش طیور محلی در معیشت طبق خروجی‌های معیشت اقدام شد. خروجی‌های معیشت شامل افزایش درآمد، افزایش رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، بهبود امنیت غذایی و سازگاری با محیط‌زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی می‌باشد که در پژوهش حاضر از طریق چندین گویه تلفیقی سنجیده شد و یافته‌های آن در جدول ۵ آورده شده است:

جدول ۵- رتبه‌بندی تاثیر پرورش طیور محلی بر هر یک از ابعاد معیشتی خانوارهای روستایی

خروجی معیشت	گویه‌های مورد سنجش	میانگین گویه	میانگین شاخص	انحراف معیار شاخص
افزایش درآمد	سرمایه‌گذاری و افزایش درآمدهای خانواده با تولید مازاد بر مصرف کمک و حمایت از اقتصاد خانواده با درآمدزایی حاصل از فروش طیور و فرآورده‌های آن فراهم شدن اشتغال خانگی کم مشغله	۲/۰۵	۲/۴۷	۱/۲۴
	پر کردن بخشی از اوقات فراغت همراه با تفریح و لذت شخصی	۳/۲۵		
	ذبح طیور موقع پذیرایی از مهمانان و آشنایان خاص و پختن غذاهای خاص هدیه به بستگان، نذری و نیز استفاده در مراسم‌های خاص مثل عروسی و غیره	۳/۱۸	۲/۲۰	۲/۷۸
افزایش رفاه	افزایش اعتماد به نفس شخصی ناشی از مدیریت تولید	۲/۸۸		
	افزایش رضایت درونی ناشی از پرورش طیور	۲/۹۳		
	افزایش پایگاه اجتماعی خانواده	۲/۲۸		
کاهش آسیب‌پذیری	آسیب‌پذیری کمتر معیشت خانواده در موقع فروش یا تلف شدن طیور	۲/۶۲	۲/۶۱	۱/۶۳
سازگاری با محیط زیست و منابع طبیعی	استفاده بهینه از مواد غذایی اضافی و زباله‌های قابل مصرف خانه و کشاورزی	۳/۹۳	۳/۴۱	۱/۲۶
	کنترل آفات و حشرات داخل خانه و باغات و مزارع اطراف	۲/۹۱		
بهبود امنیت غذایی	تامین مواد غذایی سالم و طبیعی مثل تخم مرغ و گوشت خانواده (خود مصرفی)	۴/۰۱	۴/۰۱	۱/۴۴

طیف مورد استفاده هیچ=۰، خیلی کم=۱، کم=۲، متوسط=۳، زیاد=۴، خیلی زیاد=۵

نتایج کلی تأثیر طیور در خروجی‌های معیشت به طور میانگین ۲/۷۳ با انحراف معیار ۱/۰۱ می‌باشد. طبق نتایج حاصل از تحقیق در جدول ۵ پرورش طیور محلی سبب بهبود امنیت غذایی خانوارها می‌شود که با نتایج حاصل از تحقیق اسلام و همکاران (Islam et al., 2002)؛ گوئه (Gueye, 2002)؛ گوئه (Gueye, 2005)؛ جوگسور و همکاران (Jugessur et al., 2006)؛ ال یوگودا (El-yuguda et al., 2007)؛ سونایا (Sonaiya, 2007)؛ مول و مسیکا (Mwale & Masika, 2009)؛ کینگوری (Kingori et al., 2010)؛ سلطان و همکاران (Sultana et al., 2012)؛ اسلام و همکاران (Islam et al., 2014)؛ پوهجولا و همکاران (Pohjola et al., 2015) و پوهجولا و همکاران (Pohjola et al., 2016) که پرورش طیور محلی را در تأمین غذای پروتئینی و امنیت غذایی خانوارهای روستایی مؤثر دانسته و به جایگاه آن در این زمینه پرداخته‌اند، مطابقت دارد. همچنین نتایج تحقیق حاضر نشان داد که پرورش طیور در ایجاد اشتغال و توانمندسازی اجتماعی و اقتصادی نقش مثبتی دارد که با نتایج مطالعات گوئه (Gueye, 2002)؛ گوئه (Gueye, 2003)؛ گوئه (Gueye, 2005)؛ سونایا (Sonaiya, 2007)؛ الابی (Alabi et al., 2007) و اسلام و همکاران (Islam et al., 2014) مبنی بر ایجاد اشتغال برای زنان و افراد آسیب‌پذیر جامعه و توانمندسازی آنان در یک راستا می‌باشد. نتایج نشان داد که پرورش طیور محلی در بهبود معیشت خانوارها از طریق ایجاد درآمد و تنوع درآمدی نقش دارد که با نتایج حاصل از تحقیق گوئه (Gueye, 2002)؛ گوئه (Gueye, 2003)؛ جوگسور و همکاران (Jugessur et al., 2006)؛ الابی و همکاران (Alabi et al., 2007)؛ سونایا (Sonaiya, 2007)؛ ال یوگودا و همکاران (El-yuguda et al., 2007) و اسلام و همکاران (Islam et al., 2014) که به نقش طیور در ایجاد درآمد و تنوع درآمد برای خانوارهای روستایی اشاره کرده‌اند در یک راستا می‌باشد. طبق نتایج برخی از افراد بخاطر سادگی و پر کردن اوقات فراغت بدین کار اشتغال دارند که با یافته‌های جوگسور و همکاران (Jugessur et al., 2006) در یک راستا می‌باشد و این بیانگر این مسئله است که پرورش طیور کاری ساده است که می‌تواند سبب اشتغال افرادی که توانایی کارهای سنگین را ندارند، گردد. طبق نتایج پرورش طیور محلی آسیبی به محیط‌زیست وارد نمی‌کند بلکه سبب استفاده پایدار از منابع طبیعی هم می‌شود که با مطالعه گوئه (Gueye, 2002) مبنی بر مدیریت طیور محلی بدون آسیب به محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی ر یک راستا می‌باشد. با توجه به مطالعه (Meskerem, 2017) طیور به عنوان مبدل زباله‌ها هستند و ضایعات کشاورزی و غذایی را به پروتئین حیوانی تبدیل می‌کنند. طبق نتایج حاصل از تحقیق پرورش طیور محلی سبب افزایش رفاه خانواده‌ها می‌شود که با نتایج حاصل از تحقیق گوئه (Gueye, 2002)؛ سلطان و همکاران (Soltana et al., 2014) و اسلام (Islam, 2014) در یک راستا می‌باشد.

با توجه به نتایج حاصل از تحقیق پرورش طیور محلی در پنج خروجی معیشت (افزایش رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، افزایش درآمد، بهبود امنیت غذایی و سازگاری با محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی) تأثیری در حد متوسط دارد، ولی بیشترین تأثیر را در بهبود امنیت غذایی می‌گذارد. بعد از آن در سازگاری با محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی می‌باشد. برای مشخص شدن میزان تأثیر کلی نظام پرورش طیور محلی بر معیشت خانوارها ابتدا مجموع امتیازات هر بعد بر تعداد گویه‌ها تقسیم گردید تا اثر تعداد گویه حذف گردد و در مرحله دوم با جمع امتیازات تأثیر هر پنج بعد و لحاظ کردن حداقل امتیازات (۰) و حداکثر (۲۵)، میزان تأثیر در سه سطح کم، متوسط و زیاد کدبندی مجدد شد که در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶- توزیع فراوانی میزان تأثیر پرورش طیور محلی بر معیشت خانوارهای روستایی (n=۲۲۱)

سطح تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی	سایر آماره‌ها
کم	۶۲	۲۷/۷	۲۷/۷	
متوسط	۱۵۳	۶۸/۳	۹۶	میانگین: ۱/۷۶
زیاد	۹	۴	۱۰۰	انحراف معیار: ۰/۵۱
جمع	۲۲۴	۱۰۰		

با توجه به نتایج جدول ۶ از دید اکثریت پاسخگویان (۶۸/۳ درصد) پرورش طیور محلی در حد متوسطی در معیشت خانوارهای آنها تاثیرگذار می‌باشد. همچنین از دید ۲۷/۷ درصد این تاثیر کم می‌باشد و تنها درصد بسیار کمی (۴ درصد) این تاثیر را زیاد گزارش کرده‌اند. از آزمونهای مقایسه‌ای و تحلیل واریانس برای بررسی تفاوت دیدگاههای خانوارهای روستایی در خصوص تاثیر پرورش طیور محلی بر معیشت استفاده شد و نتایج نشان داد که این تاثیر در بین متغیرهای گروه‌بندی مثل درآمد، سن، دانش، میزان دارایی‌ها و سابقه تفاوت معنی‌دار ندارد ولی نتایج نشان داد که پرورش دهندگانی که از هیچ نوع مکمل غذایی مانند کنسانتره استفاده نمی‌کردند به سبب اینکه ورودی نهاده کمتری داشته و هزینه تولیدی کمتری نیز داشتند، نقش پرورش طیور محلی در تأمین معیشت را زیاده‌تر ارزیابی کردند (جدول ۷).

جدول ۷- نتایج آزمون من‌ویتنی برای مقایسه نقش پرورش طیور محلی در معیشت براساس استفاده از مکمل غذایی

متغیر گروه‌بندی	n	میانگین رتبه‌ای	مقدار آزمون	sig
بلی	۷۰	۹۳/۳۲	۲/۹۲	*.۰/۰۰۳
خیر	۱۵۳	۱۲۰/۵۵		

*معنی داری در سطح پنج درصد

همچنین نتایج نشان داد (جدول ۸)، بین سطح تاثیر طیور در معیشت خانوارهای روستایی و متغیرهای نگرش و سهم زنان از درآمد حاصل از فروش طیور و فرآورده‌های آن رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد و پاسخگویانی که نگرش مثبت و سهم درآمندی بیشتری داشتند، نقش طیور در معیشت خانوارها را نیز مثبت و بالاتر عنوان کرده‌اند.

جدول ۸- نتایج همبستگی بین نقش معیشتی طیور محلی با متغیرهای مورد مطالعه

متغیرهای تصادفی مورد مطالعه	r	sig
نگرش	۰/۵۴۸**	۰/۰۰۰
سهم درآمد زنان از پرورش طیور	۰/۲۴۲**	۰/۰۰۵

**معنی داری در سطح پنج درصد *معنی داری در سطح یک درصد

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های حاصل از تحقیق می‌توان نتیجه‌گیری کرد که پرورش طیور محلی سبب ایجاد اشتغال خانگی زنان و سایر افراد خانواده می‌شود و از آنجایی که هزینه تولیدی کمتر و زمان کمتری صرف این کار می‌شود به عنوان یک فرصت برای خانواده‌های روستایی است که باعث افزایش درآمد و رفاه و کاهش آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی شده و با ارائه تخم مرغ و گوشت ارگانیک سبب بهبود امنیت غذایی خانوارها می‌شود و بدین سبب که از زباله و باقیمانده‌های غذایی و حشرات مزاحم تغذیه می‌کند و غذای خود را از محیط تأمین می‌کند با محیط‌زیست کاملاً سازگار بوده و سبب استفاده پایدار از منابع طبیعی می‌شود و در سطوح مختلف در دارایی‌های معیشت (دارایی‌های مالی، انسانی، طبیعی، اجتماعی و فیزیکی) دخیل است. پیشنهاد می‌شود که سازمان‌های کشاورزی و سایر سازمان‌های برنامه‌ریز به این فعالیت توجه لازم را مبذول دارند و زمینه ارتقای بهره‌وری این صنعت محلی را با توجه به شرایط موجود ارتقا دهند. همچنین جهت کمک به خانواده‌های فقیر در خصوص تأمین فرایند ثابتی از تغذیه سالم و نیز استفاده اقتصادی آنها از این نظام تولیدی سازمان‌های دیگری نیز که در زمینه عدالت اجتماعی و رفع فقر تلاش می‌کنند، می‌توانند با ارائه مساعدت‌های مالی مناسب برای گسترش آن کمک کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود سازمان جهاد کشاورزی با برگزاری دوره‌های آموزشی و ترویجی در زمینه دانش پرورشی و بهداشتی بخصوص برای زنان روستایی آنها را از آسیب‌های بیماری‌های مشترک طیور و انسان بدور نگه دارند.

REFERENCES

۱. مرکز آمار ایران (۱۳۹۳). سرشماری کشاورزی. اخذ شده در ۲۰ آذر ۱۳۹۴. قابل دستیابی از: <http://www.amar.org.ir/english/Statistics-by-Topic/Agriculture>
۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۳). گزیده نتایج سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۳. گرفته شده در ۲۰ آذر ۱۳۹۴. قابل دستیابی از: <http://www.amar.org.ir/english/Statistics-by-Topic/Population#2224493-releases>
3. Abanigbe, S., Adesina, A., Jibodu, A., & Jaji, M. (2018). Characteristics of free-range chicken production in Ogun State, Nigeria. *Journal of Agricultural Extension*, 22(1), 79-90.
4. Abubakar, M.B., Ambali, A.G. & Tamjdo, T. (2007). Rural chicken production: constraints limiting rural chicken production in some areas of Nigeria and Cameroon. *Family Poultry*, 17(1&2), 57-62.
5. Ahuja, V., Dhawan, M., Punjabi, M., & Maarse, L. (2008). Poultry based livelihoods of the rural poor: case of Kuroiler in West Bengal. South Asia Pro Poor Livestock Policy Programme, initiative of NDDDB and FAO: Document, 12.
6. Alabi, R. A., Esobhawan, A. O., and Aruna, M. B. (2007). Econometric determination of contribution of family poultry to women's income in Niger-delta, Nigeria. *Journal of Central European Agriculture*, 7(4): 753-760.
7. Alderson, M. & Jordan, W. (2007). Scale, skill and sustainable livelihoods-participatory approaches to improving poultry production in peri urban communitities: Evidence from South Africa. *The Journal of Agricultural Sciences*, 3(1), 13-23.
8. Amos, T.T. (2006). Analysis of backyard poultry production in Ondo state, Nigeria. *International journal of poultry science*, 5(3). 247-250.
9. Birol, E., Asare, M., Ayele, G., Ndirangu, L. & Okpoukpara et al. (2010). Investigating the role of poultry in livelihoods and the impact of avian flu on livelihoods outcomes in Africa evidence from Ethiopia, Ghana, Kenya, and Nigeria. *IFPRI*.
10. Carney, D., Drinkwater, M., Rusinow, T., Neefjes, K., Wanmali, S., & Sing, N. (1999). Livelihoods Approaches Compared: A Brief Comparison of the Livelihoods Approaches of the United Kingdom for International Development (DFID). *CARE, OXFAM and the United Nations Development Program (UNDP)*.
11. Conroy, C., Sparks, N., Chandrasekaran, D. Sharma, A., Shindey, D., & Singh, L.R. et al. (2005). Improving backyard poultry-keeping: A case study from India. *Agricultural Research & Extension Network*, Network Paper No. 146, July 2005.
12. Dadheech, T. & Vyas, R. (2014). Contribution of poultry in poverty eradication and promotion of gender equality in case of south Asia. *Global Journal of Multidisciplinary*, 3 (7), 1-10
13. Dalberg, F. (2007). Poultry production for livelihood improvement and poverty alleviation. *Poverty in the 21st century*, University of Aarhus, Denmark, pp: 1-26.
14. Deka, D.J., Zakir, A.M.M. & Kayastha, R.B. (2014). Improvement of rural livelihood through rearing of Chara-Chemballi ducks in Assam. *World's poultry science journal*, 70(2014), 397-404.
15. Department for International Development (DfID) , U. K. (1999). Sustainable livelihoods guidance sheets. *UK DFID Department for International Development: London.* Available at: www.Livelihoods.Org/info/info_guidancesheets.html (accessed 05 April 2007).
16. El-yuguda, A.D., Ngulde, I.S., Abubakar, M.B. & Baba, S.S. (2007). Village chicken health, management and production indices in selected villages of Borno State, Nigeria. *Family Poultry*, 17(1&2), 41-48.
17. Fasina, F.O., Wai, M.D., Mohammed, S. N. & Onyekonwu, O.N. (2007). Contribution of poultry production to household income: A case of Jos south local government in Nigeria. *Family poultry*, 17(1&2), 30-34.
18. Food and Agriculture Organization. (2003). *Review of household poultry production as a tool in poverty reduction with focus on Bangladesh and India*, by F. Dolberg. Pro-Poor Livestock Policy Initiative Working Paper No.6. Rome. Retrieved December 14 2015 from <http://www.fao.org/ag/againfo/projects/en/pplpi/docarc/wp6.pdf>.
19. Food and Agriculture Organization. (2009). Livestock, food security and poverty reduction. *The state of food and agriculture*.
20. Food and Agriculture Organization. (2009). *the role of poultry in peoples livelihoods in Uganda*. Prepared by Andrew Ellias State, Patrick B. Birungi and Nicoline de Haan. AHBL - Promoting strategies for prevention and control of HPAI. Food and Agriculture Organization. Rome, January 2009.
21. Food and Agriculture Organization. (2007). HPAI and sustainable livelihoods: managing risk and developing options managing risk and developing options. *Livelihoods Support Programme Brief*. Rome.
22. Food and Agriculture Organization. (2014). Food and nutrition in numbers 2014. Available; <http://www.fao.org/3/a-i4175e.pdf>
23. Gueye E.F. (2012). Family poultry production and the Millennium Development Goals in developing countries of Latin America, Asia Pacific and Africa. *Family Poultry Communications*, 21(2), 44-48.
24. Guèye, E.F. (2003). Gender issues in family poultry production systems in low-income food-deficit countries. *American Journal of Alternative Agriculture*, 18 (04), 185 – 195.
25. Gueye, E.F. (2002). Employment and income generation through family poultry in low-income food-deficit countries. *World's Poultry Science Journal*, 58(December 2002), 541-557.
26. Guèye, E.F. (2005). Gender aspects in family poultry management systems in developing countries. *World's Poultry Science Journal*, 61(March 2005), 39-46.

27. Guèye, E.F. (2002). Family poultry research and development in low-income food-deficit countries: approaches and prospects. *Outlook on Agriculture*, 31(1), 13–21.
28. Harilal, R. (2013). Socio economic status of backyard poultry growers in Andhra Pradesh. *Indian Streams Research Journal*.3(7), 1-5
29. Islam, M. N.; Islam, S. M.; Salam, A. M.; Tapu, A. I.; Khan, M. S. I. & Begum, M. R.(2014). Family poultry for poverty alleviation and gender equality promotion in coastal Bangladesh: A food and nutritional security study. *Journal of Agricultural Science*, 6(6), 30-34.
30. Islam, R., Mahanta, J.D., Barua, N. & Zaman, G.(2002). Duck farming in North-Eastern India (Assam). *World's Poultry Journal*, 58(2002), 567-572.
31. Jensen, H. A. & Dolberg, F. (2003). "A conceptual framework for using poultry as a tool in poverty alleviation". *Proceedings of a Conference on Staying Poor: chronic poverty and development policy, University of Manchester, April 7-9.*
32. Jugessur, V.S., Pillay, M.M, Ramnauth, R. & M.J., Allas (2006). The socio-economic importance of family poultry production in the republic of Mauritius. *Improving farmyard poultry production in Africa: intervention and their economic assessment*, 24-28 may. FAO, 2004.
33. Kingori, A.M., Wachira, A.M. & Tuitoek, J.K. (2010). Indigenous chicken production in Kenya: A review. *International Journal of Poultry Science*, 9(4), 309-316.
34. Krantz, L., (2001). The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction An Introduction. Swedish International development Cooperation Agency, Division for Policy and Socio-Economic Analysis. February 2001.Avaible Homepage: <http://www.sida.se>.
35. Kryger, K. N., Thomsen, K. A., Whyte, M. A. & Dissing, M. (2010). Smallholder Poultry Production–Livelihoods, Food Security and Socio-cultural Significance, Smallholder Poultry Production. *FAO. Rome Italy*, 76.
36. Mcleod, A. (2008). Social impacts of structural change in the poultry sector. *Proceedings of the International Conference Poultry in the Twenty-first Century: avian influenza and beyond*, held 5–7 November 2007, Bangkok, Thailand.
37. Meskerem, A. (2017). Major health constraints and ethno-veterinary practices of small scale and backyard chicken production in some selected regions of Ethiopia. *Revue de médecine veterinaire*, 168(1-3), 63-71.
38. Meena, K.C., Singh, b. & Shivhare, M.K. (2012). Nutritional and livelihood security through backyard poultry for small and landless labours. *Current opinion in agriculture*, 1(1), 24-26.
39. Mehrabadi, M. F., Bahonar, A., Marandi, M. V., Sadrzadeh, A., Tehrani, F., & Salman, M. (2016). Sero-survey of Avian Influenza in backyard poultry and wild bird species in Iran—2014. *Preventive veterinary medicine*, 128, 1-5 .
40. Mwale, M., and Masika, P.J., (2009). Ethno-veterinary control of parasites, management and role of village chickens in rural households of Centane district in the Eastern Cape, South Africa. *Trop Anim Health Production*, 41(2009), 1685–1693.
41. Pohjola, L., Nykäsenoja, S., Kivistö, R., Soveri, T., Huovilainen, A., Hänninen, M., & Fredriksson-Ahomaa, M. (2016). Zoonotic public health hazards in backyard chickens. *Zoonoses and public health*, 63(5), 420-430 .
42. Pohjola, L., Rossow, L., Huovilainen, A., Soveri, T ,Hänninen, M.-L., & Fredriksson-Ahomaa, M. (2015). Questionnaire study and postmortem findings in backyard chicken flocks in Finland. *Acta veterinaria scandinavica*, 57(1), 3 .
43. Rahman, S.M. Rajiur. (2012). Document of good practices (GP) for family poultry development in Swaziland. *International Network for Family Poultry Development Réseau International pour le Développement de l'Aviculture Familiale Red Internacional Para El Desarrollo de la Avicultura Familiar*. January 2012. Retrieved from <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/en/poultry/home.html>.
44. Ramdas, S.R. (2009). Reclaiming end angered livelihoods: untold stories of indigenous women and backyard poultry. *World's Poultry Science Journal*, 65(2009), 241-250.
45. Sarkar, K., Golam, M. (2009). A move from subsistence to semi commercial family poultry farming with local chickens: effective strategies for family poultry in Bangladesh. *World's Poultry Science Journal*, 65(June 2009), 251-259.
46. Sayda A.M., A., (2012). Family poultry as a tool in alleviating enviromental hazards in settled areas of transhumant families in gezira scheme Sudan. *Asian journal of Rural Development*, 2(1), 1-12.
47. Sharma, R.K. (2007). Role and relevance of rural family poultry in developing countries with special reference to India. *Family Poultry*, 17(1&2), 35-40.
48. Sonaiya EB, 2007. Family poultry, food security and the impact of HPAI. *Worlds Poultry Science Journal*, (63), 132-138.
49. Sultana, R., Nahar, N, Rimi, N.A., Azad, S., Islam, M.S., Gurley, E.S., Luby, S.P. (1927). Backyard poultry raising in Bangladesh: A valued resource for the villagers and a setting for zoonotic transmission of avian influenza. A qualitative study. *Rural and Remote Health*, 12(1927), Retrieved 2012; Available: <http://www.rrh.org.au>.
50. Zaman, G., Goswami, R.N., Aziz, A., Nahardeka, N., Roy, T.C. & Mahanta, J.D. (2005). Farming system of Nageswari ducks in north-eastern India (Assam). *World's Poultry Science Journal*, 61(December 2005), 687-693.